

J. TUMO-VAIŽGANTO KULTŪRINIŲ IR LITERATŪRINIŲ NUOSTATŲ RECEPCIJA ŽURNALE „AKADEMIKAS“

Jonas Jonušas

Vilniaus universitetas, Muitinės g. 12, LT-44280 Kaunas, Lietuva

---

IVADAS

Lietuvos visuomeninės kultūrinės minties istorijoje XX a. 3–4 dešimtmečiai yra vienas turtingiausių ir įvairiausių laikotarpių. Vis dar įtakos turėjo nacionalinio išsivadavimo judėjimo pakilimas, tačiau jau formavosi brandi tautinė sąmonė, idealistinės ir religinės filosofijos gairės. Tuo metu iškilo nemažai žymių rašytojų, kultūros ir mokslo darbuotojų, politinių veikėjų, kurie skelbė modernėjančios visuomenės poreikius. Literatūrinės kultūrinės periodikos prasme tai – daugialypis laikotarpis, palikęs nevienasluoksnę dvasinę kultūrą, įvairias literatūrines sroves ir filosofines koncepcijas.

XIX–XX a. sandūros kultūrinis palikimas, jo tautinės aspiracijos nagrinėtos ir žurnale „Akademikas“. Minėtame leidinyje vyravo Lietuvos istorijos temos, kultūros veikėjų pasaulėžiūros analizė, iš dalies literatūros istorijos klausimai. Galima sakyti, kad tokie autoriai kaip J. Balys, Z. Ivinskis, P. Štuopis, V. Trumpa ir kt. daugiausia dirbo atspindėdami teorines – pasaulėžiūrines – žurnalo nuostatas. Istorija rodo, kad kultūrinis palikimas dabartį veikia aktyviai, įsipina į dabarties žmonių gyvenimą ir tam tikru mastu sąlygoja ateities pasiekimus. Žinoma, įvairių laikotarpių kultūra, vieni ar kiti jos reiškiniai dabartį veikia nevienodai, bet tai nepaneigia fakto, jog tarp dabarties ir praeities visada tvinkčioja laiko ir istorijos pulsas¹.

Išsamiau panagrinėti „Akademike“ iškeltų estetinių, etinių, istorinių, literatūrinių, sociologinių klausimų, suformuluotų gausaus žurnalo darbuotojų būrio, šiame straipsnyje nėra galimybių. Per tautininkų ideologiją suvokta Lietuvos istorinė ir kultūrinė padėtis reikalavo įvairių ankstesnių laikotarpių analizės pabrėžiant besiformuojančias filosofines, literatūrines sroves, kryptis, koncepcijas, nustatant kai kurių rašytojų pozityvią vietą visuomeniniame gyvenime. Todėl visiškai suprantama, kodėl „Akademikas“ ženklų dėmesį skyrė tautinės sąmonės galiūnui, įvairiapusei, tolerantiškai asmenybei (visuomenininkui, publicistui, pamokslininkui, etnologui, redaktoriui ir t. t.) – J. Tumui-Vaižgantui².

---

¹ I. Čiužauskaitė, *Vaižganto publicistikos literatūrinė raiška*, Vilnius: LLTI, 2001, p. 14.

² J. Ambrazevičius, *Vaižgantas: apmatai kūrybos studijai*, Kaunas: VDU, 1936, p. 6.

Kaip minėta, Vaižganto veikla apėmė įvairiausias kultūrinio ir visuomeninio darbo barus: katalikiškų periodinių leidinių steigėjas ir redaktorius, literatūros kritikas ir vertėjas. Daugelis žurnale „Akademikas“ Vaižgantui skirtų straipsnių buvo proginiai, nekrologiniai, apžvelgiantys rašytojo gyvenimą, visuomeninę ir publicistinę veiklą³, kiti skiriami literatūrinės veiklos ir kritikos įvertinimui⁴, treči – atskirų veiklos sričių bei darbų apibūdinimui, pabrėžiant Vaižganto tautinę ideologiją, pristatant rašytoją kaip visuomenės veikėją, besispausdinusį „Tėvynės sarge“, „Žinyčioje“, „Viltyje“, „Mūsų senovėje“, „Lietuvos aide“ ir kitur, įsteigusį ir redagavusį „Tėvynės sargą“, „Nepriklausomą Lietuvą“⁵. Ketvirtajame dešimtmetyje itin išskiriama įvairiapusiška Vaižganto veikla formuojant inteligentijos sąmonę. J. Ambrazevičius rašytoją, kaip beletristinio vaizdo meistrą, lygina su V. Kudirka, V. Krėve⁶. Panaši mintis išreikšta ir M. Žilvinio straipsnyje „J. Tumo-Vaižganto darbų talpa“⁷. Dauguma prieškario autorių ypač vertino Vaižganto visuomeninę veiklą iki Pirmojo pasaulinio karo, pabrėždami jo kaip „pasiaukojimo visuomenės labai idealo“⁸ vaidmenį. J. Ambrazevičiaus nuomone, Vaižganto pasaulėžiūroje vyrauja kosminės, tautinės problemos: „žmogus tame kosmose tai gražiausia, tobiliausia jo dalis. [...] Iš čia ir eina bet kokis pasiaukojimas vardan aukštesnių idealų, vardan giminės, vardan tautos. Tą paskyrimą atlikęs žmogus jaučiasi laimingas ir gali ramiai iš regimojo pasaulio nykti, nors kitų nepastebėtas, neatlygintas. Šitoji ideologija įprasmina Vaižganto pasaulį ir padaro jį vertesnę“⁹. Vaižgantas buvo dvasinio Lietuvos atgimimo figūra, kuri jungė dorovinį ir pilietinį lietuvių tautos atgimimą¹⁰. J. Čiužauskaitė, nurodydama skirtumą tarp modernistinio ir iš pozityvistinės tradicijos išaugusio Vaižganto literatūros supratimo, pastebi rašytojo sintetiko savybes: „Neatsisakė tradicijų ir neatmetė novacijų, o sujungė jas abi, trečiuoju sintezės dėmeniu tapdamas pats, savo kūrybine individualybe jai suteikdamas vaižgantišką savitumą“¹¹.

³ M. Nakutis, Tumo-Vaižganto aeternikas, *Akademikas*, 1933, Nr. 7–8, p. 125–126; J. Dobilas, Vaižgantas – mūsų atgimimo giedra, *Akademikas*, 1934, Nr. 8, p. 162; L. Gira, Vaižgantas – tautos vienybės skelbėjas, *ibid.*, p. 163–164; J. Purickis, Tumas kaip publicistas, *ibid.*, p. 165; M. Šeškus, Kan. J. Tumas-Vaižgantas ir „Neo-Lithuania“, *ibid.*, p. 181; F. Mackus, J. Tumas – visuomenininkas ir politikas, *ibid.*, p. 169–170; A. Miškinis, Eilėraštis apie kanau-ninką Tumą, *Akademikas*, 1937, Nr. 8, p. 175; J. Jakštas, Tumas-Vaižgantas Neo-Lithuanijos Garbės narys, *Akademikas*, 1938, Nr. 8, p. 178–179.

⁴ S. Vykintas, Literatūra tautinio gyvenimo avangarde, *Akademikas*, 1934, Nr. 6–7, p. 143–144; V. Mykolaitis-Putinas, Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas, *Akademikas*, 1934, Nr. 8, p. 157–161; R. Serbenta, „Deimančiukų“ rinkėjas, *ibid.*, p. 171–174; A. Gustaitis, Vaižganto dramaturgija, *ibid.*, p. 174–176; Nr. 9, p. 202.

⁵ S. Čiurlionienė, Vaižgantas – plastanti širdis, *Akademikas*, 1934, Nr. 8, p. 155–156; R. Serapinas, Tautinė Tumo ideologija, *ibid.* p. 167–170; S. Vykintas, Vaižganto dvasia, *Akademikas*, 1937, Nr. 8, p. 176–177; J. Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 63; J. Keliuotis, A. A. Kan. J. Tumas-Vaižgantas, *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 123, p. 433–434.

⁶ J. Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 63.

⁷ M. Žilvinis, J. Tumo-Vaižganto darbų talpa, *Šviesos keliai*, 1936, Nr. 5, p. 268–276.

⁸ J. Keliuotis, A. A. Kan. J. Tumas-Vaižgantas.

⁹ J. Ambrazevičius, *op. cit.*, p. 118.

¹⁰ J. Čiužauskaitė, *op. cit.*, p. 27.

¹¹ *Ibid.*, p. 127.

„Akademikas“ skyrė dėmesį Vaižganto etinėms pažiūroms, jo pasaulėžiūros formavimosi socialinėms prielaidoms¹². Vertinant Vaižganto kūrybą visuomeninė veikla neatskiriama nuo literatūrinės – pabrėžiamas aktyvus rašytojo vaidmuo korporacijose „Neo-Lithuania“, „Filiae Lithuaniae“¹³. Kai kurie autoriai išskyrė Vaižganto kūrybos konsolidacinę, sintetinančią funkciją¹⁴, rašytojo kūrybos humanizmą, idealizmą¹⁵. Šiuo požiūriu vienu gražiausių kūrinių lietuvių literatūroje J. Ambrazevičiaus laiko „Rimus ir Nerimus“¹⁶.

Vaižgantui įtakos turėjo Vakarų Europos filosofinė mintis, todėl be išsamesnės jo literatūrinių pažiūrų analizės sunku nustatyti, kokiai katalikiškos filosofijos kryptiai jis artimesnis. J. Ambrazevičius Vaižgantą laiko lietuvių tautos kultūros filosofijos pradininku¹⁷. A. Vaitiekūnienės nuomone, Vaižgantas savo vertybine orientacija artimesnis idealistinei filosofijai¹⁸. Iš kūrinių tematikos nėra lengva tai nustatyti, nes daugeliu atvejų jam būdinga žmogaus ir gamtos egzistencinių santykių koncepcija¹⁹.

Visa tai rodo, kad reikia kiek plačiau paanalizuoti Vaižganto etines ir literatūrinės pažiūras, aptarti kultūrinės veiklos nulemtas idėjines pasaulėžiūros formavimosi ištakas, pabrėžti rašytojui būdingas socialines bei estetiškes nuostatas.

Pateikta analizė yra bandymas įvertinti Vaižganto kūrybos, kultūrinės veiklos, pasaulėžiūros recepciją žurnale „Akademikas“, remiantis platesne periodika nustatyti jo vietą literatūros procese. Iš pradžių aptariamos rašytojo etinės pažiūros yra siejamos su tomis istorinėmis-kultūrinėmis sąlygomis, kuriose jos formavosi. Kita vertus, nagrinėjamos problematikos pasirinkimą lėmė Vaižganto vertybinė orientacija, intuityvi gyvenimo samprata. Antroje dalyje siekiama išryškinti estetiškes rašytojo literatūrinių pažiūrų gaires.

ETIKOS SAMPRATA

Vaižganto etinės nuostatos iš dalies atsispindi „Akademike“ spausdintuose, jo asmeniui ir kūrybai skirtuose straipsniuose, tačiau ir kituose leidiniuose buvo gvildenamos rašytojo gyvenimo bei visuomeninės veiklos temos²⁰. Pastebėtina, kad Vaižgantui būdingas gyvenimiškų klausimų sprendimas etiniu požiūriu. Svarstydamas socialines gyvenimo problemas Vaižgantas taikydavo joms moralinę prasmę. Svarbų vaidmenį vaidino jo sudvasintas įgimtas giedrumas²¹. Rašytojo literatūriniame palikime neišvengiamai rasime teiginių,

¹² J. Razma, Esminis Tumo ideologijos bruožas, *Akademikas*, 1934, Nr. 8, p. 166; S. Vykintas, Vaižganto dvasia, p. 176–177.

¹³ L. Gira, Vaižgantas – tautos vienybės skelbėjas, *Akademikas*, 1934, Nr. 8, p. 163–164.

¹⁴ R. Serapinas, Tautinė Tumo ideologija, *Akademikas*, 1934, Nr. 8, p. 167–170.

¹⁵ E. Z., Moterų tipai Vaižganto raštuose, *Akademikas*, 1934, Nr. 8, 172–175.

¹⁶ J. Ambrazevičius, op. cit., p. 57.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ A. Vaitiekūnienė, *Vaižgantas*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 209.

¹⁹ J. Ambrazevičius, op. cit., p. 60.

²⁰ A. Merkelis, Vaižgantas Žemaičių Dv. Seminarijoje, *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 124, p. 467–470; J. Kossu-Aleksandravičius, Vaižganto publicistika, p. 274–281; M. Žilvinis, J. Tumo-Vaižganto darbų talpa, *Šviesos keliai*, 1936, Nr. 5, p. 268–276.

²¹ J. Dobilas, Vaižgantas – mūsų atgimimo giedra, p. 162.

turinčių reikšmės jo etinių pažiūrų analizei. Kritikoje, skirtoje Vaižgantui, gana sėkmingai išdėstyta jo gėrio (gerumo) samprata, iš kurios galima suvokti rašytojui aktualias etines pažiūras²². Kadangi kunigo kelias turėjo ženklį įtaką Vaižganto pasaulėžiūrai, nemažą dėmesį skirsime kai kuriems katalikybės etikos aspektams.

Katalikybės etika, kaip ir kiekvienas mokymas apie moralę, yra dualistinė. Ją sudaro moralinės žmogaus elgesio normos visuomenėje ir moralinės žmogaus pareigos prieš Dievą, savo ruožtu pirmosios priklauso nuo pastarųjų. B. Kuzmickas, remdamasis S. Šalkauskiu, pastebi, kad katalikybės etika yra susijusi su filosofija, neprieštaraujanti krikščionybei bendroje su krikščioniškąja pasaulėžiūra tiesų plotmėje, o tokia yra aristoteliškoji, tomiškoji filosofija²³. Jau 1918 m. S. Šalkauskis rašė Vaižgantui iš Šveicarijos: „Žmogaus gyvenimas vieningas savo esmėje, gali būti matomas trimis žvilgsniais, t. y. žiūrint dvasios, kūno ar judviejų santykių. Pirmasis žvilgsnis apima religijos sritį, antrasis – ekonomikos plotą ir trečiasis, plačiai tariant, – kultūros sritį, nes kultūra yra materialinio gyvenimo kultivavimas dvasios reikalavimais“²⁴. **Žmogus pasirenka žemišką ar nežemišką** vertybes laisva valia. Krikščioniškoji moralės esmė remiasi gėrio ir meilės samprata.

Gėris ir artimo meilė, kaip etinės kategorijos, paprastai yra taikomos žmonių santykiams apibūdinti. Jos neatskiriamos nuo istorinių socialinių sąlygų, kurios ir suponuoja jų konkrečias apraiškos formas. Vaižganto asmenybėje minėtos kategorijos pasireiškė dvasios ramybe ir sielos giedrumu²⁵.

Vaižganto pažiūra į pasaulį iš dalies antropomorfistinė, kurioje gėrio kategoriją nulemia žmogiškumas. Gėrį gyvenime lydi tikslingumas, ir taip išlaikomas ontologinis statusas. „Vaižganto asmenyje susikaupė daugelio tikėjimas ir daugelio meilė“²⁶. Iš esmės Vaižganto gėrio supratimas niekada neprarado žmogiškųjų santykių fenomeno prasmės, netapo vien transcendentine būties ypatybe. Remdamasis katalikybės etika, gėrio ir blogio pasireiškimus gyvenime matė trejopoje šviesoje: metafizinėje, fizinėje ir moralinėje. Ypač daug dėmesio rašytojas skiria realioje situacijoje išskylančiai šių kategorijų prasmei. „Jam buvos svetimas viduramžio griežtasis asketizmas, žemiško gyvenimo ir empirinės tikrovės niekinimas. Jis visa būtybe džiaugėsi tuo, kas ir šioj žemėj buvo gražaus ir gyvo. [...] Jis jungė krikščionybę su humanizmu. Jis buvo krikščioniškasis humanistas. Per tai, kas šiame žemiškame gyvenime yra šviesaus ir džiaugsmingo, jis siekė transcendentinio pasaulio. Ilgėdamasis dieviškosios tikrovės, jis širdingai mylėjo ir žemiškąsias vertybes“²⁷. Gėris Vaižganto tapatinamas su krikščioniškosios meilės realizacija, su tuo, kas naudinga tautai, visuomenei²⁸. Blogis pasireiškia kaip egzistavimo trūkumas. Krikščioniškasis humanizmas gėrį laiko svarbiausia vertybe, būties ypatybe, reikšmingesne už genialumą, sumanumą, gyvenimo gerovę²⁹. Tobulas egzistavimas (veikla) priskiriamas Dievui, tuo tarpu Jo kūrinys – žmogus – dėl

²² A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 53.

²³ B. Kuzmickas, *Katalikiškoji filosofija. XIX ir XX amžiai*, Vilnius: LTU, 2003, p. 9.

²⁴ Cit. iš: A. Sverdiolas, *Kultūros filosofija Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1983, p. 34.

²⁵ V. Mykolaitis-Putinas, Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas, p. 157–161.

²⁶ A. Miškinis, Vaižganto kelias į Lietuvą, *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 5, p. 263.

²⁷ J. Keliuotis, A. A. Kan J. Tumas-Vaižgantas, p. 434.

²⁸ A. Miškinis, op. cit., p. 263.

²⁹ B. Kuzmickas, op. cit., p. 182.

nuolatinio kintamumo turi potencialią galimybę klysti. Anot Vaižganto, žmogus turi mokytis iš klaidų nepuldamas į nevirtį. Svarbu, „kad tik gabesni lietuviai dirbtų“³⁰.

Vaižganto asmenyje įkūnytas krikščioniškas gėrio, artimo meilės supratimas, pagal kurį gėris ir būtis neegzistuoja atskirai. Tarp būties ir gėrio esama tapatybės, kai pastarasis tampa gyvenimo šūkiu. Būtent taip atsitiko Vaižganto atveju: „Kas negalėtų matyti Tumo šioj sąmoningoj vaikiškos dvasios tolerancijoj? Jo nuolat giedrus džiaugsmas, jo amžina jaunystė, šypsena, pasitikėjimas ir pagarba kiekvienam yra bazė jo dvasios, jo gyvenimo ir viso veikimo. Kai fanatikas nuolat rausiasi, ieškodamas kituose pikto, pats juo maitindamasis, Tumo akys nukreiptos į kiekvieno širdies „deimančiukus“. Ir kur jų Tumo akys negalėjo rasti? Kiek Sokratui sunku buvo rasti žmogų, tiek Tumui sunku buvo rasti ne žmogų. Ne citatos, bet visas Tumo gyvenimas yra žmogaus vertybių („deimančiukų“) teigimas“³¹. Taigi gėris metafizine prasme įgauna konkretų pavidalą žemiškame gyvenime.

Orientuodamasis į krikščionišką pasaulėžiūrą, Vaižgantas kiekvieną vaizduojamą dvasios pajudėjimą praleidžia pro mylinčios sielos prizmę³². Kaip tikras humanistas gėrio, pozityvaus prado idėją jis iškelia virš egzistencijos. Pagal jo koncepciją, „žmogus gali būti nelaimingas, bet jokia nelaimė, jokia aplinka nepajėgi sunaikinti teigiamų žmogaus pradų“³³. Rašytojas vadovavosi dar Aristotelio suformuluotu gėrio apibrėžimu: „gėris yra tai, ko viskas trokšta“. Šia prasme gėris gali būti suprastas kaip visų būties troškimų, norų, siekimų objektas. Vaižganto raštuose gėrio troškimas yra paremtas tautiniais, kultūriniais, moraliniais idealais³⁴.

Valios laisvės problemą Vaižgantas sprendė per egzistencijos prizmę. Jo nuomone, žmogui duota laisva valia, kuri pasireiškia trykstančiu realiu jausmu³⁵. Vadinasi, moralinis blogis yra žmogaus laisvos valios pasireiškimo pasekmė. Analizuojant Vaižganto etikos sampratą, svarbu pabrėžti, kad „visoje jo kūryboje gėrio ir blogio idėja dedama pagrindan. Gyvenime taip pat jis stebėjo, kaip vyksta gėrio ir blogio kova“³⁶. Iš dalies atsakomybė už moralinį blogį atitenka žmogaus laisvos valios apsisprendimui. Blogio samprata išplaukia iš netobulo gyvenimiško tikslo, kai „homus homini lupus est“ ne iš savo esmės, bet iš savo nesveikų įgeidžių³⁷, bet „Vaižganto pamėgimas ieškoti grožio ir entuziazmo“³⁸ blogį leidžia suvokti tik kaip egzistavimo trūkumą. Vaižgantas, gyvenimą suvokęs metafiziškai, siekė parodyti, kad blogis negali egzistuoti pozityviai, kaip gėris. Vaižgantui buvo artimas Šv. Augustino mokymas: „yra du tipu didžiųjų žmonių: Tomo Akviniečio ir Augustino, Aristotelio ir Platono. Vienas tipas nori pažinti pasaulį protu, nori sąvokomis jį suformuluoti ir sau priartinti, o antras nori tą pasaulį atjausti, vaizdais įsisavinti. Į šitą antrąjį tektų mums priskirti ir kunigą Juo-

³⁰ J. Kossu-Aleksandravičius, Vaižganto publicistika, p. 278.

³¹ J. Razma, Esminis Tumo ideologijos bruožas, p. 166.

³² R. Serbenta, „Deimančiukų“ rinkėjas, p. 174.

³³ A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 190.

³⁴ S. Vykintas, Vaižganto dvasia, p. 176.

³⁵ K. N., Publicistas – menininkas (Tumui-Vaižgantas mirus), *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 5, p. 281–283.

³⁶ S. Vykintas, Vaižganto dvasia, p. 177.

³⁷ J. Razma, Esminis Tumo ideologijos bruožas, p. 166.

³⁸ J. Ambrzevičius, Vaižgantiška kūryba, *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 124, p. 461.

za³⁹. Augustino Aurelijaus požiūriu blogis, būdamas gėrio priešingybė, yra netekimas to, ko tam tikros būties prigimtis reikalauja. Šv. Augustinui, blogis – trūkumas. Į buitį *sub specie aeternitatis*⁴⁰ žiūrėjusiam Vaižgantui metafizinė blogio prasmė reikalinga fizinio ir moralinio blogio prasmei atskleisti, pripažinti, kad gyvenimas yra netobulas.

Svarstant gėrio ir blogio problemą, Vaižganto kūryboje iškyla vertybinis momentas. Tai, kas vertinga rašytojui, pranoksta tautos ribas, jam svarbus visos žmonijos rytojus⁴¹, materialinė ir dvasinė pažanga, tiesos meilė, sąžinės grynybė, žmogiškumas, pasiaukojimas, idealizmas⁴². Vaižgantas gėrio vertinime išvelgia santykinumo momentą. Tas pats asmuo gali būti iš dalies geras, iš dalies blogas („Šeimos vėžiai“, „Rimai ir Nerimai“). Apibendrintai galima teigti, kad rašytojas kiekviename žmoguje rasdavo mažesnę ar didesnę „deimančiuką“, menkesnę ar galingesnę žmogiškumo pasireiškimą⁴³. Vadinas, pagal Vaižgantą, blogybės, negerovės gyvenime egzistuoja dėl nesugebėjimo (nenoro) pažinti, atskirti blogį nuo gėrio, bjaurumą nuo grožio, netiesą nuo tiesos. Krikščioniškojo egzistencializmo etika nuodo, kad vertinant dorovės idealus reikia atsižvelgti į gyvenimo aplinkybes. Dorovinių idealų ir normų teisingumas grindžiamas tikėjimu į Dievą: „Žmogus išnyksta „pasaulinėje dvasioje“, „pasauliniame prote“, „pasauliniame aš“, beasmeniame dieviškume. Žmogus turi nutilti, jame mąsto ir valdo dvasia, dieviškumas, iš lėto atsiskleidžiantis žmogiškosios savimonės istorijoje“⁴⁴. Tai gi gėrio ir blogio supratimas, gyvenimo prasmės, laimės, sąžinės ir kiti etiniai idealai aktualizuojami galutinio artėjimo prie Dievo perspektyvoje⁴⁵. Vaižgantui dorybė yra pasitarnavimas kitiems, moralinėmis direktyvomis gali būti vidiniai įsitikinimai. Todėl jo sampratoje svarbiausias yra socialinis žmogaus polinkis, kuris jungia žmogų „**horizontališkai** ir **vertikališkai** (iðryškinta autor.) su pasauliu, su savo amþiaus pasauliu ir su ateities bei praeities kartomis“⁴⁶. Vertikalusis matmuo simbolizuoja metafizinės būties norus, metafizinį gamtos, pasaulio pajautimą. Vaižganto sampratoje slypi mintis, kad metafizinį santykį tarp savęs ir aplinkos žmogui reikia atpažinti pačiam. Anot katalikybės etikos, kaip pastebi lenkų filosofas J. Keleris, žmogus yra sukurtas Dievo garbei ir jo moralinė pareiga siekti aukščiausio gėrio⁴⁷.

Reikia pastebėti, kad iš esmės Vaižgantas neperžengia pagrindinių katalikiškosios etikos principų, nes „katalikybė, ar iš viso krikščionybė taip pat mūsų žemės tradicija, aukštai sutapusi su lietuvybe“⁴⁸. Jam būdinga laisvės, teisingumo principų katalikiška interpretacija. Laisvė remiasi trimis vertybėmis: „Tauta – Religija – Istorija“⁴⁹. Teisingumo principas grindžiamas išsaugota blogio ir gėrio proporcija, harmoninga paties Vaiž-

³⁹ Tautos vado Respublikos Prezidento žodis, pasakytas a.a. kan. Tumo-Vaižganto minėjime š.m. balandžio mėn. 29 d., *Akademikas*, 1934, Nr. 8, p. 154.

⁴⁰ R. Serapinas, Tautinė Tumo ideologija, p. 168.

⁴¹ J. Razma, Esminis Tumo ideologijos bruožas, p. 166.

⁴² S. Vykintas, Vaižganto dvasia, p. 177.

⁴³ E. Z., Moterų tipai Vaižganto raštuose, p. 173.

⁴⁴ N. Berdiajev, *Kūrybos prasmė. Kultūra ir religija*, Vilnius: valst. leidybos centras, 1995, p. 274.

⁴⁵ B. Kuzmickas, op. cit., p. 211.

⁴⁶ J. Ambrazevičius, Vaižgantiška kūryba, p. 461.

⁴⁷ J. Keleris, *Katalikų moralės bruožai*, Vilnius: Vaga, 1973, p. 96.

⁴⁸ M. Šeškus, Kan. J. Tumas-Vaižgantas ir „Neo-Lithuania“, p. 180.

ganto vertybine orientacija⁵⁰. Rašytojui žmogaus laisva valia reiškia ir konkrečią visuomeninę laisvę, atsižvelgiant į konkrečias gyvenimo aplinkybes, ir apsisprendimo galimybę, vidinę laisvę. Vaižgantas įsitikinęs, kad pasaulio Kūrėjas kiekvieną prigimtį sutvėrė pagal savo planą ir „kad, eidamas dvasingumo keliu, žmogus gali sutvirtėti ir neįklimpdamas perbristi „buities liūną“⁵¹. Vaižganto etinėms pažiūroms būdinga tai, kad dorovinio tobulėjimo keliu galima sukurti tobulesnę visuomenę.

MENO KONCEPCIJA

Vaižganto gyvenamasis laikotarpis pasižymėjo kristalizacija kultūros ir meno srityje. Ją istoriškai sąlygojo naujų mokslo ir religijos pozicijų nustatymas, skirtingų diskursų sąveikos akcentavimas literatūros procese⁵². Reikšminga priemone, galinčia iškelti daugelį klausimų, problemų ir idėjų, kurių neįmanoma išreikšti kitais literatūrinės kūrybos būdais, tapo literatūrinė kritika. Tad literatūrinės kritikos palikimas tam tikrais atvejais turi išliekamąsias vertes, nusako visuomenines bei literatūrinės dvasios aktualijas⁵³. Kita vertus, atsižvelgiant į kritikos tematinį ir problematinį turinį, galima susekti ir minėto laikotarpio, ir Vaižganto estetiškos-kūrybinės minties plėtojimosi poslinkius. Mat, nepaisant kritikos savitumo bei specifinių uždavinių, kritika remiasi ne tik literatūriniais faktais, bet ir apskritai estetikos kategorijomis.

XX a. pirmieji dešimtmečiai – tai įvairių estetinių krypčių (racionalizmo, neotomizmo, neoromantizmo ir kt.)⁵⁴ išsikristalizavimo ir polemikų laikotarpis, pasižymėjęs srovių gausumu sprendžiant meno esmės, tikslų ir uždavinių literatūroje problemas. Kaip taikliai pastebėjo A. Vaitiekūnienė, to laikotarpio idealistinė estetinė mintis daugiausia vaidino meno filosofijos vaidmenį⁵⁵. Diskusijose išryškėdavo įvairios pasaulėžiūrinės nuostatos vertinant meno socialinį vaidmenį, jo paskirtį. Į tą polemiką įsitraukdavo ir Vaižgantas, aktyvus „Tėvynės sargo“, „Žinyčios“, „Vilniaus žinių“, „Vilties“ ir kt. laikraščių darbuotojas. Romantiškojo idealizmo atstovas, viena vertus, rūpinosi pratęsti literatūroje tautinės idėjos žmogiškąsias tendencijas, kita vertus, geranoriškai reagavo į jaunosios kartos rašytojų („Pjūvio“, „Granito“, „Naujosios Romuvos“ leidiniuose) eksperimentavimą meno srityje⁵⁶, diplomatiškai vertino katalikiškųjų rašytojų (Margalio, Dėdės Atanazo ir kt.) didaktinės prozos kūrinius⁵⁷.

Kaip pastebi M. Treinys, literatūrinėje periodikoje buvo skelbiama paraiška permainoms: „Tų psichologinių senųjų ir jaunųjų skirtumų šviesoje štai dabartinis vaizdas: senosios, fiziškai ir dvasiškai išsekusios kartos, – ramus poilsis ant laurų, o jaunųjų – nerimas, ateities uždavinių suvokimas, [...] troškimas Naujai Lietuvai duoti naują ritmą,

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 263.

⁵¹ Ibid., p. 250.

⁵² D. Jakaitė, „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 17.

⁵³ Ibid., p. 86.

⁵⁴ Ibid., p. 71.

⁵⁵ A., Vaitiekūnienė, op. cit., p. 210.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ J. Kossu-Aleksandravičius, Vaižganto publicistika, p. 278.

naujas formas, naują turinį⁵⁸. Tačiau, kritikos vertinimu, Vaižgantas nebuvo ta senosios kartos lietuvių literatūros figūra, kuriai būdingos dogmatizmo, tendencingumo apraiškos. Tai – žilagalvis jaunuolis⁵⁹, labai tolerantiškas ir gerbiantis svetimą nuomonę⁶⁰.

Rašytojui nebuvo svetimi nei modernistų (B. Sruogos, Butkų Juzės, K. Binkio, F. Kiršos, J. Tysliavos, L. Giros) formos ieškojimai, nei vakarietiškojo estetikos atsinaujinimo principai (F. Nietzsche's gyvenimo filosofijos perspektyvoje). Vaižgantui kiek tolimesnis buvo individualizmas, kūryboje jis vertino idėjinę sintezę⁶¹, meninės išraiškos priemonėmis norėjo „supurtyti visą tautą“⁶². Todėl savo amžininkų buvo laikomas „romantinio idealizmo“ šalininku (iš dalies artimu realizmui), grynojo meno teoriją vertino „ne iš kokios literatūrinės mokyklos, ne iš vienos kurios krypties, o iš lietuviško gyvenimo gelmių“⁶³. Romantizmo krypties tendencijas ir Vaižganto literatūrinės kritikos įvertinimą gana plačiai savo darbe atskleidė A. Vaitiekūnienė⁶⁴.

Reikia pastebėti, kad Vaižganto estetinė koncepcija, perimta iš augustinietiškio personalizmo, vėlyvesnių romantikų⁶⁵ ir kitų katalikybės filosofų, kaip A. Fulkrano, P. Valle ir kt.⁶⁶, buvo artima katalikybei, tačiau ji buvo laisvesnė, dinamiškesnė. Todėl J. Tumo kūrybos estetinė mintis buvo priimtina ir realizmo, ir modernizmo estetikos atstovams. Reikia pažymėti, kad Vaižganto atstovaujamoji kūrybinė koncepcija buvo plačiai populiariinama. Rašytojo estetinių pažiūrų analizė įdomi dėl dviejų priežasčių: pirma, ji išsamiau atskleidžia Vaižganto pasaulėžiūrą, antra, akivaizdžiai parodo, kad modernizuota krikščioniškoji estetinė mintis būdinga ne tik Vaižgantui, bet ir katalikų filosofams. Jo pasaulėžiūrai buvo svarbi „vidurio kelio“ idėja, iš meno ir gyvenimo sąlyčio turėjo atsirasti, anot G. Petkevičaitės-Bitės, „prielankesnė atmosfera dvasios išplėtojimui“⁶⁷.

Pradėjęs savo literatūrinę veiklą dar spaudos draudimo metais „Viltyje“, „Žinyčioje“, „Tėvynės sarge“ recenzijomis, anotacijomis bei straipsniais apie lietuvių literatūrą, Vaižgantas produktyviausiai pasireiškė Nepriklausomos Lietuvos laikais, dalyvaudamas įvairių tautinių organizacijų veikloje, dirbdamas kultūrinį darbą, rašydamas atsiminimus apie aušrininkus, varpininkus ir t. t.⁶⁸ Literatūros, estetikos klausimai visada buvo rašytojo dėmesio centre, daugelį amžininkų žavėjo jo elegantiškas stilius⁶⁹. Pro rašytojo akiratį nepraslysdavo naujaisi grožinės literatūros kūriniai, jų kalba. Todėl galima teigti, kad Vaižgantas prisidėjo prie literatūros ugdymo ir populiarinimo. Šia prasme jo, kaip kritiko, vaidmuo turėjo ženklų poveikį literatūros kritikos raidai: „Jis ir naujausiam mūsų literatūros judėjime buvo vienas aktyviausių narių. Pasirodė kadaise vadinami futuristai, Tumas atsiliepė, pasirodė koks naujas žurnalas ar nauja knyga,

⁵⁸ M. Treinys, *Gyvenimas – meteoro skrydis*, Kaunas: Neolitas, 2003, p. 57.

⁵⁹ M. Šeškus, Kan. J. Tumas-Vaižgantas ir „Neo-Lithuania“, p. 181.

⁶⁰ A. Miškinis, *Vaižganto kelias į Lietuvą*, p. 264.

⁶¹ J. Razma, *Esminis Tumo ideologijos bruožas*, p. 459.

⁶² J. Ambrazevičius, *Vaižgantiška kūryba*, p. 459.

⁶³ M. Žilvinis, *J. Tumo-Vaižganto darbų talpa*, p. 271.

⁶⁴ A. Vaitiekūnienė, *op. cit.*, p. 121–128.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 185.

⁶⁶ A. Merkelis, *Vaižgantas Žemaičių Dv. Seminarijoje*, p. 467–470.

⁶⁷ *Cit. iš: A. Vaitiekūnienė, op. cit.*, p. 38.

⁶⁸ M. Nakutis, *Tumo-Vaižganto aeternitas*.

⁶⁹ J. Lankutis, *Lietuvių dramaturgija*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 83.

Tumas domėjosi, sekė, rašė apie tai⁷⁰. Vaižgantas formavo tautiškai susipratusios visuomenės literatūrinę opinią, visuomeninę estetinę sąmonę. Jo literatūrinė kritika pasižymėjo individualumu, optimizmu, tolerantiškumu („Didelė jo tolerancija ir svetimos nuomonės gerbimas padarė jį daug ką jungiančiu asmeniu“⁷¹), sugebėjimu objektyviai vertinti rašytojus. Todėl dauguma prieškario Lietuvos literatūros tyrinėtojų, pavyzdžiui, V. Mykolaitis-Putinas⁷², pažymi, kad Vaižganto literatūrinėje kūryboje buvo derinami patriotiniai ir estetiniai tikslai, kad jo meninė raiška buvo progresyvi. Kaip motyvai, paskatinę J. Tumą imtis literatūrinės veiklos, nurodomos tiek subjektyvios priežastys – pamėgimas knygų, temperamentingas charakteris, intelektualumas (*par excellence*)⁷³, tiek ir objektyvios – visuomeninės sąlygos, lėmusios meno turinį⁷⁴, redagavimas ir bendradarbiavimas daugelio žurnalų redakcijose („Nepriklausomoje Lietuvoje“, „Lietuvos balse“, „Trimite“, „Mūsų senovėje“ ir kt.) bei patriotinis poreikis informuoti plačiąją visuomenę apie pasirodžiusias lietuviškas knygas. Ta proga galima pacituoti J. Kossu-Aleksandravičiaus žodžius: „Vaižgantą padarė publicistą pats gyvenimas: mūsų tautos reikalai. Gyvenimas pats iššaukia sroves, pats sukuria žanrus. [...] Laikas vertybes perkainuoja. Mokslo dalykai tampa poezija, o poezija ilgainiui nustoja meniškumo“⁷⁵. Iš tiesų, tai ne tik istorinis tautos, nacionalinės kultūros formavimosi poreikis, bet ir siekis konsoliduoti literatūrą įtraukė Vaižgantą į meno filosofijos žaizdrą ir vertė pozityviai vertinti meninės kultūros vertybes⁷⁶.

B. Sruoga teisingai pastebi, kad niekas rašytoju negimsta, bet tampa, veikiamas ypatingų gyvenimo sąlygų, asmeninės intuicijos, atsispindėjusių literatūroje ir kritikoje⁷⁷. Iš esmės literatūrinės kritikos dirva modernėjant visuomeniniam gyvenimui tampa viena iš svarbiausių kultūrinės veiklos sričių, nušviečiančių meninės kūrybos faktus bei pačias menines vertybes, sykiu angažuojantis krikščioniškosios tradicijos saugai⁷⁸. Taigi menininko ir kritiko sąmonė priklauso nuo istorinės-socialinės terpės, kurioje jis gyvena, nuo tų teorinių, idėjinių šaltinių, kurie suformuoja jo pasaulėžiūrą, nulėmusią tautinę poziciją literatūroje ir kritikoje.

Estetinės pažiūros, būdamos sudėtine pasaulėžiūros dalimi, atspindi tautinę meno orientaciją ir tautinį estetinių-meninių vertybių kriterijų. Ir Vaižganto estetinę orientaciją iš esmės nulėmė krikščioniškoji pasaulėžiūra, katalikiškojo idealizmo tradicija. Vaižgantas perėmė iš katalikybės filosofų kai kurias visuomenines literatūrinės pažiūras, sąlygojusias pozityvistinę socialinę ir etinę orientaciją įvairiose kultūrinio gyvenimo srityse. Rašytojui buvo sava neoromantinė tradicija literatūroje ir mene, orientuotame į krikščioniškąją pasaulėžiūrą⁷⁹. Iš Vaižganto recenzijų, teorinių straipsnių, apžvelgiančių meno ir

⁷⁰ A. Miškinis, *Vaižganto kelias į Lietuvą*, p. 266.

⁷¹ *Ibid.*, p. 264.

⁷² V. Mykolaitis-Putinas, *Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas*, p. 157.

⁷³ R. Serapinas, *Tautinė Tumo ideologija*, p. 167.

⁷⁴ K. N., *Publicistas menininkas (Tumui-Vaižgantui mirus)*, p. 282.

⁷⁵ J. Kossu-Aleksandravičius, *Vaižganto publicistika*, p. 274.

⁷⁶ R. Serapinas, *tautinė Tumo ideologija*, p. 167.

⁷⁷ B. Sruoga, *Gyvenimiškumas ir tautiškumas literatūroje*, *Akademikas*, 1933, Nr. 4, p. 67–70.

⁷⁸ D. Jakaitė, *op. cit.*, p. 101.

⁷⁹ A. Vaitiekūnienė, *op. cit.*, p. 210.

literatūros klausimus, sunku išvelgti vieną akivaizdžią koncepciją, kuri atitiktų jo estetiškus principus, nes rašytojas linko į kompromisus, vadovavosi vadinamąja *viribus unitis* (bendromis jėgomis) idėja⁸⁰.

Kaip jau minėta, Vaižganto estetinėms-literatūrinėms pažiūroms susiformuoti turėjo įtakos katalikiškoji estetinė mintis, perimta iš katalikybės filosofų, kaip pavyzdžiui J. S. Pelczaro, M. Schelerio⁸¹ ir kt. Dar jaunystėje iš tomistinės estetikos Vaižgantas sužinojo tradicinius teiginius apie grožį, meno, religijos ir moralės sąsajas, katalikiškąjį meno vaidmens supratimą ir pan. Reikia pastebėti, kad tradicinė krikščioniškoji filosofija grožio gamtoje ir mene problemą sprendžia remdamasi religine pasaulėžiūra. Grožio šaltinis – Dievas, o menininkas tik stengiasi priartėti prie tobulo dieviškojo grožio, kuris yra ir gėris, ir tiesa. Todėl, kaip pastebi J. Ambrazevičius, „literatūroje dominavusi teocentrinė linkmė, kuri, rūpindamasi visuomeniniais interesais, ideologijos centrą betgi turėjo Dievybę. Į ją atsižvelgdamas žmogus apsprendžia ir savo santykius su ja, su visuomene. Jis jaučiasi įpareigotas elgtis taip, kaip reikalauja aukštasis gyvenimo principas. [...] Šita teocentrinė ideologija, sutapusi su atgimstančios Lietuvos epocha, yra davusi mūsų literatūrai stambių laimėjimų: Maironį, Jakštą, Pietarį, Šatrijos Raganą, Vaižgantą“⁸². Kita vertus, Vaižgantui buvo svarbus meno daugiafunkcionalumas – visuomeninė, auklėjamoji ir estetinė funkcijos, iš kurių išplaukia literatūrai svarbus realaus gyvenimo pajautimas, kurio objektu yra veiklus žmogus⁸³. Šitokią kūrybos kryptingumą akcentavo ir pats Vaižgantas. Jis nurodo, kad reikia suteikti kūrėjui laisvę. Tikslai išskyla iš paties žmogaus ir visuomenės poreikių⁸⁴. Savo ruožtu rašytojas nesuprato modernistinio meno dėl jo individualumo ir, pasinaudodamas tautos vaidmeniu⁸⁵, gynė literatūros suprantamumą plačiajai visuomenei: „Mano emocijos visai ne modernistinės. Teko per daug pykti, per daug spyriotis, visa siela sirgti; teguodė ir tegaivino mane – balanos gadynė. Aš, kaip ir Katkus, teesame savo gimtojo krašto, savo tautos, savo velėnos sliškai. Aš nieko daugiau nenorėjau, jokio kito uždavinio nenujaučiau, kaip leisti per save, per kultūrintą sielą ir protą primityvųjį savo giminės būdą ir padaryti jį aukštesnei kultūrai paruoštą, kaip sliškai, kad paruošia bergždžią žemę dirvožemiui“⁸⁶. Nesunku pastebėti, kad už šitokio meno visuomeninio vaidmens, literatūros priartinimo prie žmogaus slypi noras, kad menininkas sugebėtų pastebėti gyvenimo poeziją⁸⁷. Tai būdinga ir Vaižganto meno koncepcijai, turinčiai pozityvizmo priemaišų. Nesunku įsitikinti, kad krikščioniškosios tradicijos (šv. Augustino, šv. Pranciškaus Asyžiečio) skelbiama grožio samprata, pasipriešinusi religijos sumokslinimui ir pabrėžusi širdies religiją⁸⁸, tapo Vaižganto literatūrinių pažiūrų credo. Iš esmės rašytojo literatūrinę poziciją nulėmė krikščioniškosios estetikos meno vaidmens supratimas. Vaižgantui imponavo ir V. Solovjovo estetinės mintys meninį kūrybos procesą interpretuojant kaip Dievybės išsiliejimą

⁸⁰ Ibid., p. 29.

⁸¹ A. Merkelis, Vaižgantas Žemaičių Dv. Seminarijoje, p. 470.

⁸² J. Ambrazevičius, Idėjinės ir formalinės linkmės naujojoje lietuvių literatūroje, p. 338.

⁸³ V. Mykolaitis-Putinas, Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas, p. 157.

⁸⁴ Mūsų literatūros linkmės (Vaižganto atsakymai į anketą), *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 13(65), p. 291.

⁸⁵ A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 211.

⁸⁶ Mūsų literatūros linkmės (Vaižganto atsakymai į anketą), p. 290.

⁸⁷ J. Dobilas, Vaižgantas – mūsų atgimimo giedra, p. 162.

⁸⁸ J. Lindė-Dobilas, Įsitikinimai ir meno kriterijus, *Akademikas*, 1934, Nr. 2, p. 38.

pasaulyje, grožio pasireikimą susiejant su žmogaus egzistavimu, taip pat grožio dėsnių sutapatinimas su dorovės dėsniais, meno ir religijos sąjunga, „menas menui“ teorijos kritika ir pan. Kita vertus, religinė idealistinė V. Solovjovo meno interpretacija idėjiniu požiūriu neprieštaravo Vaižganto visuomeninei – tautinei – literatūros paskirčiai.

Grožis – tai pagrindinė estetikos kategorija, išeities punktas visoms meno problemoms spręsti. Idealistinėje meno filosofijoje grožis vaidina svarbiausią vaidmenį vertinant meno kūrybos procesą ir sprendžiant literatūrines problemas. W. Dilthey tvirtina, kad egzistuoja trys pagrindiniai pasaulėžiūros tipai, tačiau tik trečiasis laisvės idealizavimo tipas grožį pasaulyje suvokia kartu su Dievo pasireikimu, kuris yra aukščiau pasaulio⁸⁹. Reikia pastebėti, kad Vaižgantas tiek literatūrinėje kritikoje („Kazio Binkio „Eilėraščiai“⁹⁰, „Keturiems vėjams atūžiant“⁹¹), tiek ir polemikoje su L. Gira, B. Sruoga per egzistenciškai pajaustą (suprastą) grožį aiškino meno esmės, meno ir kūrybos santykį, meno visuomeninio vaidmens prasmę, turinio ir formos mene problemas. Rašytojas, aptardamas grožio esmę ir savybes, grožio santykį su gėriu, grožį literatūroje ir grožio šaltinį, išlieka objektyvaus idealizmo pozicijoje. J. Dobilo nuomone, Vaižganto grožio samprata sietina su jo kūrybos giedrumu; „Vaižganto giedrumas tikra poezija. Be abejo, giedrumas žmonėms įgimtas. Įgimtas jis ir Vaižgantui. Bet kokiam veikėjui, kuriam reikėjo tiek sunkių valandų pergyventi, vien to, kas įgimta, nebūtų užtekę: jį rėmė ir gaivino gal stipriausias iš visų dvasinių veiksnių, būtent – tikėjimas. Tikėjimas šviesiāja tautos ateitimi – štai kas sudvasino jo įgimtą giedrumą, padarė jį tvirtą, galingą, nenugalimą“⁹². Vaižgantui artima nuomonė, kad „mene ne dalia ir protas yra aukščiausias kriterijus, bet vaizduotė ir jausmai“⁹³. Taigi rašytojo suprastas literatūros kūrinio grožis, kaip laisvė jausmams pasireikšti, sustabarėjusių tikslų, varžančių vaizduotę, atsisakymas, laikomas geros literatūros formule⁹⁴.

Prie paties grožio ir jo kriterijų Vaižgantas prieina dvejopai: per romantinį pradą – idealistinį pasaulėvaizdį kaip dvasinės saviraiškos tipą⁹⁵ ir pozityvistinį, t. y. to, kas naudinga tautai, konstatavimą⁹⁶. Pirmuoju atveju grožis nukeliamas į idealų pasaulį, pasiaukojimas vardan idėjos laikomas grožio šaltiniu. Vaižganto įsitikinimu, grožis ir gėris visada eina kartu⁹⁷. Šis įsitikinimas atitinka tradicinę tiesos, gėrio ir grožio sąjungą. Rašytojui žmogaus socialinis polinkis horizontaliai ir vertikalčiai jungtis su pasauliu, ateities bei praeities kartomis yra ne tik visokios būties prototipas ir grožio šaltinis, bet ir literatūrinės kūrybos norma⁹⁸, todėl rašytojui iš žmogaus vaizdavimo išplaukia ir objektyvūs grožio kriterijai poezijoje bei dailėje. Iš esmės Vaižgantas krikščioniškąjį humanizmą laiko meno šaltiniu ir absoliučia vertinimo norma⁹⁹. Vadinasi, literatūrinėje kritikoje

⁸⁹ J. Ambrazevičius, Idėjinės ir formalinės linkmės naujojoje lietuvių literatūroje, p. 337.

⁹⁰ J. Tumas, K. Binkio „Eilėraščiai“, *Tauta*, 1920, rugpjūčio 6.

⁹¹ Aiškūnas [J. Tumas], Keturiems Vėjams atūžiant, *Tėvynės balsas*, 1922, balandžio 9.

⁹² J. Dobilas, Vaižgantas – mūsų atgimimo giedra, p. 162.

⁹³ J. Lindė-Dobilas, Įsitikinimai ir meno kriterijus, p. 39.

⁹⁴ Mūsų literatūros linkmės (Vaižganto atsakymai į anketą), p. 291.

⁹⁵ A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 209.

⁹⁶ A. Miškinis, Vaižganto kelias į Lietuvą, p. 263.

⁹⁷ A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 185.

⁹⁸ J. Keliuotis, A. A. Kan. J. Tumas-Vaižgantas, p. 434.

⁹⁹ J. Ambrazevičius, Vaižgantiška kūryba, p. 460.

jo tautinė idėja remiasi katalikiškąja pasaulėžiūra ir krikščioniškąja morale. Rašytojas estetines problemas sieja su meno pritaikymu visuomenės poreikiams. Čia pasireiškia pozityvistinė estetiškos koncepcijos esmė – interpretuoti meną žmogaus interesų ir tikslo kurti tautinę kultūrą dvasia (pozityvistas – „gyvenimo incerininkas“)¹⁰⁰.

Straipsnyje „Religijos problema estetikoje“¹⁰¹ J. Lindė-Dobilas grožio esmę aiškina „remdamasis dviem fundamentaliomis europinės filosofijos tradicijomis – platonizmu – augustinizmu ir aristotelizmu – tomizmu“¹⁰². Grožio ir jausmingumo sąsaja leidžia Vaižgantą priskirti pirmajai tradicijai. Rašytojas grožį mato realiame literatūros kūrinio jausme ir organiškame vienyje. Vaižgantas pirmumą teikia žmogaus vidinei būsenai, neabsoliutindamas objektyvių (formalių) grožio savybių (proporcijos, formos reikalavimų). Jam aktuali žemiška grožio esmė, pasireiškianti bendražmogiškoms, istorinėms, nacionalinėms vertybėmis literatūros kūrinyje, nes ne kiekvienas iš prigimties harmoningas, teoriškai tobulas tikrovės reiškinytis laikomas gražus. Pagaliau rašytojui būdinga meninės kūrybos apibrėžtis, kaip rašytojo saviraiškos būdas, autentiškos tikrovės atspindys, idėjinis turinys, nėra specifinė meno ypatybė, kuri atribotų meną nuo kitų žmogiškosios veiklos sričių. Tokia racionali Vaižganto grožio pozicija artima pozityvizmui, tačiau svarbu pažymėti, kad rašytojo pažiūrose į meną ir literatūrą svarbi ir romantinė koncepcija, pabrėžianti kūrybinės sąmonės aktyvumą meno procese, pasisakanti prieš literatūros sudaiktinimą, formalizavimą (atsakydamas į „Naujosios Romuvos“ pateiktą anketą, pasisakė prieš formalų literatūros skirstymą srovėmis, tikslų nustatymą menui ir literatūrai)¹⁰³.

Per „romantiškojo idealizmo“ teoriją rašytojui išskyla ir meno filosofijos problemos – kaip literatūros prasmės ir tikslo, literatūros objekto ir turinio, kiek rečiau – meninio apibendrinimo klausimai. Vaižgantas grožio paskirtį tarnauti žmogui laiko svarbiausiu literatūros tikslu. Rašytojas mene siekė išvelgti amžinybės pasireiškimo būdą, identifikuoti dvasinės savijautos tipą¹⁰⁴. Vaižgantas literatūros teorijoje grožio idėją paremia „žmogiškąją grožio kūrybą“. Meninių (ir estетinių) vertybių specifiką lemia subjekto (kūrėjo ar suvokėjo) estetinis santykis su tikrove. Menininkas, perteikdamas per estetinį idealą žmonių nuotaikas, jausmus, lyriškumą, psichologiją, visa tai, kas jaudina kūrėją, atskleidžia specifinį estетinį žmogaus santykį su tikrove. Todėl literatūrinė kūryba susijusi su menininko pasaulėžiūra ir estетiniu idealu. Vaižganto supratimu, tik menas „turi tokį didelį taurinantį poveikį žmogui, grožis ir gėris visada eina kartu“¹⁰⁵. Ne kartą buvo pabrėžiamos Vaižganto kaip literato (kūrėjo, sintetiko (konsolidatoriaus) savybės¹⁰⁶.

Realistinis meninės kūrybos supratimas, meninės formos tikroviškumas ypač ryškus V. Mykolaičio-Putino straipsnyje „Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas“¹⁰⁷. Rašytojui nepriimtinas naujųjų laikų estетiniuose mokymuose taikomas iš ritmo ir simetrijos, harmoningo atskirų dalių ir visumos dėsnių išvedamas meno kanonas. Vaižgantui buvo svarbi ne esmė, glūdinti daiktų išorinės formos savybėse, bet literatūrinės kūrybos pri-

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ J. Lindė-Dobilas, Religijos problema estetikoje, *Akademikas*, 1933, Nr. 9, p. 160–162.

¹⁰² A. Sverdiolas, op. cit., p. 33.

¹⁰³ Mūsų literatūros linkmės (Vaižganto atsakymai į anketą), p. 291.

¹⁰⁴ A. Merkelis, Vaižganto visuomeniniai idealai, *Jaunoji karta*, 1933, Nr. 21, p. 359–360.

¹⁰⁵ Cit. iš: A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 185.

¹⁰⁶ R. Serapinas, op. cit., p. 167.

¹⁰⁷ V. Mykolaitis-Putinas, Vaižganto veiklus lietuvis ir jo darbas, p. 157–161.

gimtis. Daiktinė, formalioji, pusė jam visuomet yra priklausoma nuo idėjinio meno turinio, išreiškiančio žmogaus mintis, jausmus, istoriškai apibrėžtą estetinį visuomenės ir menininko santykį su tikrove: „kai idėjos turinys aiškus, kūrybos formos darosi antraeilės prasmės“¹⁰⁸.

Vaižganto gyvenamasis laikotarpis buvo susijęs su idėjine konfrontacija, politiniu susiskaidymu, pasaulėžiūriniais kontrastais („Argi amžiniesiems dalykams ne tas pats, ar žmonės savo gyvenimą išvargs respublikoje ar monarchijoje, ar socialioji sistema šiokia viešpataus, ar kitokia? Kristus į visa tai nei nežvilgtelėjo, niekur nesikišo, net į labai netobulą to laikotarpio valstybės tvarką“.)¹⁰⁹, kurie savo ruožtu atspindėjo literatūros kritikoje ir estetikos koncepcijose. Vis dėlto jis „nuostabiai mokėjo žygiuoti su Lietuvos gyvenimu, stačiai traukė jį tokia didelė ir šakota prigimtis“¹¹⁰. Kaip pastebi A. Sverdiolas, apibrėžtos idėjinės krypties atstovavimas literatūroje siekė paremti kūrybą „betarpiška gyvenimo patirtimi“¹¹¹. J. Ambrazevičiaus nuomone, „Pjūvio“, „Granito“, „Naujosios Romuvos“ ideologinis vertinimas atitiko idealistišką krikščioniškąją kultūrą, kuri, pasak A. Sverdiolo¹¹², buvo reiškiamą „romantiškojo idealizmo“ programa. Toks vertinimo kriterijus buvo priimtinas Vaižgantui, todėl minėtos krypties literatūra „atsigręžė į Jakšto ir Tumo tautinį pasaulėvaizdį“¹¹³. Literatūrinė kritika orientavo menininkus į socialinę tematiką, propagavo meną, kuriame atspindėtų „dvasios, kūno ir sielos harmonija“¹¹⁴, siekė, kad literatūroje plačiau būtų keliami aktualūs tautos klausimai, kad ji tarnautų visuomenės interesams. Tokias specifines idėjas geriau atitiko vyresnės kartos katalikybės ideologai, visuomenės veikėjai: „Su Jakštu ir Tumu labiau pakeliui, nei su Sruoga ir „Keturiomis vėjais““¹¹⁵.

Nesunku pastebėti, kad Vaižganto pasaulėžiūroje svarbų vaidmenį vaidino visuomeninė meno paskirtis, jo ryšys su tikrove. Meno (literatūros) visuomeniškumo esmė negali būti suvokiama atsietai nuo Vaižganto idėjinės-socialinės orientacijos, susijusios su katalikiškąja pasaulėžiūra ir tautininkų nuostatomis. Kaip pastebi L. Gira, tautininkų (Neolithuania, Filiae Lithuaniae, Jaunoji Lietuva) ideologija orientuoja menininką į pilietines vertybes, tautinį idealizmą pabrėžiant „katalikiškai tautišką“ meno turinį¹¹⁶. Tautininkui kultūrinis darbas iliustruoja tautos istoriją, savo veikla menininkas turi priminti žmonėms apie tautos likimą¹¹⁷.

Vaižgantas meną ir literatūrą suvokė ne vien iš individualistinių, modernistinių, „menas menui“ teorijos pozicijų. Solidarizuojantis su B. Kroče, galima teigti, kad menininko pašaukimas – tobulinti visuomenę, vesti ją į šviesesnę ir teisingesnę ateitį, daryti žmones geresnius¹¹⁸. Už šio tobulinimo slėpė moralinės visuomenės pažangos idealai. Tačiau

¹⁰⁸ Cit. iš: A. Vaitiekūnienė, op. cit., p. 210.

¹⁰⁹ Cit. iš: R. Serapinas, op. cit., p. 167.

¹¹⁰ M. Žilvinis, J. Tumo-Vaižganto darbų talpa, p. 275.

¹¹¹ A. Sverdiolas, op. cit., p. 33.

¹¹² Ibid., p. 132.

¹¹³ J. Ambrazevičius, Vaižgantiška kūryba, p. 340.

¹¹⁴ P. Jakas, *Socialinė krikščionybė*, Kaunas, 1939, p. 225.

¹¹⁵ J. Ambrazevičius, Vaižgantiška kūryba, p. 340.

¹¹⁶ L. Gira, Vaižgantas – tautos vienybės skelbėjas, p. 125.

¹¹⁷ M. Nakutis, Tumo-Vaižganto aeternitas, p. 125.

¹¹⁸ J. Lindė-Dobilas, Literatūros metodika (mano metodas), *Akademikas*, 1933, Nr. 6, p. 115.

rūpinimosi visuomeniniais interesais, „tarnavimo visuomenei“ Vaižgantas nepaverčia estetiškais normomis, absoliučiu vertinimo kriterijumi. Todėl savo amžininkų meno kūrinius praleisdamas pro idealistinę romantinę „sukultūrintos sielos ir proto“¹¹⁹ pažiūrų prizmę, jis geranoriškai pasveikindavo kiekvieną dėmesio vertą literatūrinę naujieną, smalsiai sekė modernistų formos ieškojimus. Vaižganto literatūros kritika, besiremianti tolerancija ir optimizmu, buvo palankiai vertinama tiek realizmo, tiek ir modernizmo estetikos atstovų, pabrėžiant Vaižganto meninės kūrybos vertinimo kriterijų objektyvumą. Prieškario Lietuvos spaudoje buvo gvildenamos ir teorinės meno problemos – meno esmės, jo vaidmens, visuomeninės paskirties, meniškumo klausimai. V. Krėvė, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas ir kt., susirūpinę nacionalinio meno plėtra, žurnaluose „Skaitymai“, „Baras“, „Židinys“ išplėtojo polemiką literatūrinės kritikos klausimais. Buvo pabrėžtas Vaižganto, kaip literatūros kritiko, knygų recenzento, kruopštumas, entuziazmas, kartu pasigendama tvirtų literatūros vertinimo kriterijų¹²⁰. Naujosios kartos (J. Keliuotis, J. Ambrazevičius, S. Yla ir kt.) intelektualams imponavo Vaižganto kūryboje atsirandanti riba tarp estetinio idealo ir tikrovės, jo estetiškos pažiūros; jo tolerantiška kritika, pakantumas naujoms formoms, ne tik klasikinės poetikos propagavimas, buvo priimtinas modernizmo estetikos atstovams. Rašytojui buvo svetimas tendencingumas, literatūrinio gyvenimo reiškinius vertino remdamasis savo unikalia, visapusiška pasaulėžiūra („tai žmogus, kur sunku rasti kitą tokį“)¹²¹. Tautiškumo apologetika iškylo kaip ryškiausia dominanti jo ideologinėse nuostatose: „Tauta Tumui buvo šventas žodis, jis dėl jos dirbo, kovojo, kentėjo. [...] Tumas tautiniais klausimais buvo labai jautrus, labai karštai į viską reagavo, atsidėjęs dirbo tautinei kultūrai. Jo visi raštai nudažyti tautine dvasia, jo visa ideologija per diem tautiška“¹²².

Iš esmės Vaižganto socialines, etines ir literatūrinės pažiūras sunku priskirti kuriai nors literatūrinei mokyklai ar tradicijai. Jo visuomeninė orientacija atitiko katalikybės socialinę doktriną. Vaižganto publicistikoje atsispindi polinkis meną suvokti krikščioniškųjų vertybių šviesoje (tautos, religijos ir istorijos triada).

IŠVADOS

1. Literatūrinę Vaižganto pasaulėjautą formavo įvairios filosofinės įtakos. Susipažinęs su Vakarų Europos filosofine mintimi, rašytojas negalėjo beatodairiškai perimti kurios nors vienos filosofinės krypties, jo etinėms pažiūroms įtakos turėjo ir rusų idealizmas.

2. Nekintanti vertybinė orientacija, paremta nacionalinių ir bendražmogiškų pradų sinteze, paveikė Vaižganto nuostatas sprendžiant gyvenimiškas problemas – socialines, etines ir estetiškas.

3. Gėrio ir blogio kategorijos Vaižganto pasaulėžiūroje atsiskleidžia per žmogaus vidinį pasaulį. Gėris ir blogis išryškėja dvejopa prasme – metafizine ir socialine (kūryboje ją atitinka horizontalusis ir vertikalusis lygmuo).

4. Vaižganto estetinei koncepcijai svetimas individualizmas literatūroje. Rašytojas propagavo tautinį estetinių-meninių vertybių kriterijų, meno esmės ideologiniu centru laikė visuomenės poreikius, meno socialinį vaidmenį.

¹¹⁹ J. Razma, *Esminis Tumo ideologijos bruožas*, p. 290.

¹²⁰ R. Serbenta, „Deimančiukų“ rinkėjas, p. 171.

¹²¹ S. Čiurlionienė, *Vaižgantas – plastanti širdis*, p. 155.

¹²² M. Nakutis, *Tumo-Vaižganto aeternitas*, p. 125.

5. Įvairiapusė Vaižganto visuomeninė, publicistinė ir literatūrinė veikla turėjo įtakos ištiesai Nepriklausomos Lietuvos inteligentijos kartai ir suvaidino teigiamą vaidmenį visuomenės gyvenime. Rašytojas buvo tartum jungiamoji grandis tarp vyriausios, jau baigiančios išmirti, kartos ir jaunimo. Vaižganto keltos problemos atkreipdavo spaudos ir visuomenės dėmesį, rasdavo atgarsį tarp filosofų ir kritikų, skatino literatūrinės tradicijos plėtrą Lietuvoje.

Gauta 2005 09 19

Jonas Jonušas

REVIEW OF THE CULTURAL AND LITERARY PROVISIONS OF VAIŽGANTAS' CREATIVE WORK IN THE JOURNAL "AKADEMIKAS"

Summary

The object of this paper is to introduce the cultural and literary provisions of Vaižgantas' creative work reflected in Lithuanian periodicals of the interwar period.

The paper consists of the introduction and two parts, the first one discussing the conception of ethics by Vaižgantas and the most important statement, and the second part estimates the influence of the different trends of philosophy on the writer's world outlook. Methods: analysis and comparison of the articles about Vaižgantas published in the journal "Akademikas" and other publications.

Analysis of critical literature enables to summarize that 1) Vaižgantas' conception of ethics discloses a constant value judgment and the contemplation of the positive society; 2) the writer propagated ethnic criteria of aesthetic-artistic values; 3) good and evil have been depicted by metaphysical and social implications (horizontal and vertical levels correspond to them in the creative work).